

Наталя Безлюдна

ФАКТОРИ РОЗВИВАЛЬНОГО НАВЧАННЯ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Українська школа має достатній новаторський досвід в педагогіці. З цієї точки зору особливий інтерес і практичне значення має дидактична спадщина великого українського педагога-мислителя, гуманіста Василя Олександровича Сухомлинського. Звернутися до його педагогічної спадщини спонукає те, що проблема розумового розвитку – це поняття педагогічне, психологічне і філософське, а ці науки входили в коло його наукових інтересів. Нас цікавить досвід розумового розвитку учнів, який висвітлений в працях педагога-теоретика і практика Василя Сухомлинського. Ця проблема розглядається ним в багатьох його теоретичних працях: «Виховання особистості в радянській школі», «Сто порад вчителю», «Павлиська середня Школа», «Розмова з молодим директором», в серії статей: «На трьох китах», «Гармонія трьох начал», «Розумова праця в процесі навчання», «Розвиток індивідуальних здібностей і нахилів учнів», «Вчити вчитися», «Урок і знання». Питання розвитку учнів були висвітлені В.О. Сухомлинським в його відомій монографії «Павлиська середня школа». Цій проблемі була присвячена спеціальна глава під назвою «Розумове виховання». Також проблемі розумового розвитку був присвячений ряд статей у вигляді порад для директорів шкіл. Ці статті опубліковані в книзі під назвою «Розмова з молодим директором». Багато корисних порад, цікавих думок щодо питань розвитку учнів було висловлено В.О. Сухомлинським в публікаціях на сторінках газети «Радянська освіта» під рубрикою «Сто порад вчителю», в монографії «Духовний світ школяра», в його педагогічному шедевр «Серце віддаю дітям». Широко розкриті його погляди на розумовий розвиток учня в праці «Проблема виховання всебічно розвинутої особистості». Великий інтерес викликають праці «Виховання справжньої людини», «Народження громадянина». Науково-педагогічній діяльності Василя Олександровича Сухомлинського присвячено багато книг, наукових статей, брошур (Ю.А. Азаров, Б. Александров, Н.А. Басаладзе, Е.С. Березняк, Б. Близнюк, К. Григор'єв, А.Г. Дзєверін, В.П. Заволока, І.А. Зязюн, В. Князюк, О. Левшин, О.Г. Лисенко, Н. Наумов, В.З. Смаль, С. Соловейчик, Б. Тартаковський, Н.А. Цюпа).

Звернення до педагогічної спадщини Василя Олександровича особливо актуальне нині. Теоретично обґрунтовані положення та рекомендації В.О. Сухомлинського щодо розвивального характеру навчання, творче використання їх в оновленій освіті набувають ще більшої актуальності, вони відкривають нові можливості для удосконалення навчально-виховного процесу, для піднесення його якості. Нові можливості реалізуються у відповідних розвивальному навчанню педагогічних умовах.

Педагог надавав перевагу тим факторам, які активізують розвиток і пізнавальну діяльність учнів, а саме: творча особистість вчителя, зміст навчання, методи викладання, предметно-розвивальне середовище.

Природне довкілля, предметно-розвивальне середовище, на думку педагога-гуманіста, це першоджерела повноцінного розвитку особистості молодших школярів, які викликають у дітей широку гаму емоцій і почуттів, пробуджують «дрімотні сили розуму». Педагог-новатор підкреслював, що дитина до 12 років мислить образами, барвами, звуками, а тому образне мислення – це обов'язковий мікрівіковий етап, необхідний для переходу до мислення поняттями, розумового розвитку.

Складний взаємозв'язок і взаємозумовленість розумового та емоційного розвитку учнів досі є актуальною проблемою дослідження суміжних з педагогікою галузей.

«Серце віддаю дітям» – це твір, «присвячений серцю педагога», розвитку душі людини, розвитку, в основі якого лежить любов до дітей [2, 7].

Термін «серце педагога» В.О. Сухомлинський вжив у контексті з висловлюванням «якщо говорити мовою тонких людських стосунків». «Тонкі людські стосунки» – це взаємообмін тонкими енергіями думки і почуття, досягненням однодушності учасниками навчально-виховного процесу. З огляду на сьогоднішній день, такий підхід є цілком науковий.

Відомий український вчений професор невропатолог О.Р. Винницький стверджує: «Органом, за допомогою якого мозок приймає відомості у вигляді коливань тонкої енергії (хвилі думок), які виходять з мозку іншої людини, є епіфіз або шишковидна залоза, що лежить у центрі головного мозку...» [3, 150].

О.Р. Винницький наводить незаперечні факти, що психіка людини не є функцією чи продуктом мозку, і вона може існувати ізольовано за його межами. Нові наукові факти розкривають суть взаємозв'язку між головним мозком і свідомістю – душею.

В.О. Сухомлинський інтуїтивно відчуваючи необхідність розвитку душі дитини, ставить перед собою мету «ввести маленьку людину в світ пізнання навколишньої дійсності», допомогти їй учитися, полегшити її розумову працю, «пробудити й утвердити в її душі благородні почуття і переживання» [2, 7–8], бо «діти сприймають навколишній світ не тільки розумом, а й серцем» [2, 341].

Отже, природне довкілля і предметно-розвивальне середовище – це педагогічні умови, які забезпечують гармонію внутрішнього стану особистості з предметним довкіллям.

Охайність, чистота належить до вагомих компонентів особистісної культури учнів у ході розвивального навчання. В.О. Сухомлинський приділяв увагу розвитку цих якостей з перших днів перебування дітей у школі. Він особисто перевіряв, чи зручний, охайний і підходящий для сезону одяг вони носять, чи носять взуття відповідного розміру тощо. Вимагався конт-

роль за зовнішнім виглядом учнів і від учителів.

Педагогіка співробітництва учнів, батьків, педагогів – це наступна педагогічна умова розвивального навчання.

«Я завжди вважаю за конче потрібне стати якоюсь мірою дитиною...» – зауважує В.О. Сухомлинський [2, 8]. «Навчання – дуже важлива, але не єдина сфера духовного життя дитини», «...справжня школа – це багатогранне духовне життя дитячого колективу, в якому вихователь і вихованець об'єднані багатьма інтересами і захопленнями» [2, 11]. Педагог робить висновок про те, що не може бути справжнім вихователем той, хто не знає дитячої душі, хто не знає дитини, «не відчуває потаємних порухів дитячої душі, не переживає дитячих радощів і прикрощів, не намагається в думці поставити себе на місце дитини» [2, 11].

В.О. Сухомлинський, посилаючись на К.Д. Ушинського, Л.М. Толстого, С. Макаренка, Януша Корчака, закликає педагогічну громадськість «піднятися до духовного світу дитини – пізнання розумом і серцем» [2, 11–12].

Постійно дбаючи про єдність шкільної і родинної педагогіки, В.О. Сухомлинський закликав учителів турбуватися про те, щоб у кожній сім'ї і в умовах шкільної життєдіяльності учнів підтримувалася атмосфера вшанування традицій народної педагогіки. «Гарні народні традиції живуть у сім'ї... Літнього вечора, коли мама й тато повертаються з роботи, їм приготовлені душ, чиста білизна, гаряча вечеря і ... букет польових квітів на столі. У сім'ї панує повага до праці, можна сказати, культ праці» [2, 27].

Значення розвивального впливу на молодших школярів фактора сім'ї (позашкільного середовища) відображена в «Школі радості» наступними висловлюваннями:

- «Мене непокоїло, що в окремих родинах не було атмосфери дружби між батьками й дітьми, батьком і матір'ю, не було взаємоповаги, без якої неможливе щасливе життя дитини» [2, 20].
- «Мене радувало, що серед батьків більшість жили хорошим сімейним життям, як кажуть, у добрі й злагоді, гарно виховували дітей» [2, 25].
- «Тільки разом з батьками, спільними зусиллями, вчителі можуть дати дітям велике людське щастя» [2, 29].

Педагог-гуманіст виносив і втілював ідеї розвивального навчання в «Школі радості» для того, щоб «повернути дитинство тим, хто його не має в сім'ї» [2, 22].

На основі наведених і подальших положень творчої спадщини педагога-гуманіста проглядається концепція розвивального навчання молодших школярів. Вона ґрунтується на принципах європейської самосвідомості нового часу: цінностях індивідуальної свободи, соціальної відповідальності і творчості.

Факторами розвитку освіченої, культурної і здорової особистості, здатної до взаємодії з довкіллям на засадах краси і доцільності, є взаємодоповнюваність наукового і художнього пізнання; інтелектуальних і емо-

ційних структур (рефлексії, емпатії); інтеграція інформаційних і емоційно-генних компонентів у цілісному змісті розвивального навчання; врахування функціональної асиметрії правої (художньо-образної) і лівої (словесно-понятійної) півкуль мозку.

Концептуальний підхід В.О. Сухомлинського до відбору змісту ґрунтується на принципі єдності навчання, виховання і розвитку, причому домінуючим є емоційний і валеологічний аспекти розвитку особистості.

Потреба в емоційному аспекті змісту розвивального навчання представлена положеннями:

- «Процес пізнання навколишньої дійсності є незалежним емоційним стимулом думки»;
- «Істина... одухотворюється яскравими образами, що впливають на почуття»;
- «Вчителі... хочуть, щоб учіння було для дітей натхненною, захоплюючою працею» [2, 17–18];
- «Не силуйте душу людини, уважно придивляйтесь до законів природного розвитку кожної дитини, до її особливостей, прагнень, потреб»;
- «...без взаємного проникнення в світ думок, почуттів, переживань немислима емоційна культура...» [2, 19];
- «Я тисячу разів переконувався: без поетичного, емоційно-естетичного струменя неможливий повноцінний розумовий розвиток дитини» [2, 47].

Важливість валеологічного аспекту змісту розвивального навчання найповніше відображений в розділі «Природа – джерело здоров'я».

Основи педагогіки корекції закладені в наступних положеннях: «...головна причина відставання в навчанні – поганий стан здоров'я, якесь нездужання або захворювання, найчастіше зовсім непомітне і таке, що можна вилікувати тільки спільними зусиллями матері, батька, лікаря і вчителя».

Вчений робить висновок про значення структурної інформації для розвитку дитини, яка також враховується валеологічним аспектом розвивального навчання: «Єдиним радикальним лікуванням у таких випадках може бути зміна режиму праці й відпочинку: тривале перебування на свіжому повітрі, сон при відкритій квартирці, виконання вимог рано лягати спати і рано вставати, раціональне харчування» [2, 48].

Вчений застерігав педагогів від використання методів прискореного навчання. І це застереження є актуальним до сьогодення: «Деяким дітям зовсім не під силу курс учителів на те, щоб «жодна хвилина уроку не пропала». Я переконався, що цей «прискорений» темп непосильний і шкідливий навіть для цілком здорових дітей».

В.О. Сухомлинський високо цінував випереджувальну роль діагностики в розвивальному навчанні. Він зазначає, що з перших днів роботи в «Школі радості» вивчалось здоров'я дітей. «Педагоги прагнули знати, що

відбувається в душі кожної дитини, з чим вона прийшла до школи» [2, 52]. З'ясовувались причини відхилень від здорового способу життєдіяльності. Як правило, це були «тепличні умови» розвитку дітей в сім'ях.

Рекомендації педагога наступні: в школу можна приходити босоніж, легкий одяг з урахуванням погодних умов, у теплі дні – жодної хвилини в приміщенні, походи на значну віддаль, порада батькам заpastися медом для дітей, варенням із шипшини; садити плодові дерева; екскурсії в поле для вдихання фітонцидного повітря.

Методом спостереження вчений з'ясував, що у весняні місяці різко змінюється ритм взаємодії систем організму. В організмі вичерпується запас вітамінів, різко спадає активність, і тривала напружена розумова діяльність приводить нервову систему до втоми.

З метою послаблення цих факторів, В.О. Сухомлинський запропонував заготовити на весну фрукти, багаті вітамінами.

У весняні місяці мовленнєва діяльність відбувалася не в класі, а серед природи у поєднанні з фізичною працею, що благотворно позначалося на здоров'ї учнів.

В.О. Сухомлинський великого значення надавав лікувальній педагогіці. Це видно з наступного положення: «В наукових працях медиків мені трапилося поняття «медична педагогіка» ... Головними принципами медичної педагогіки є:

- 1) щадити легкохворобливу психіку дитини;
- 2) всім стилем, укладом шкільного життя відвертати дітей від тяжких думок і переживань, пробуджувати в них життєрадісні почуття;
- 3) ні за яких обставин не дати зрозуміти дитині, що до неї ставляться як до хворої» [2, 52].

Ідеї розвивального навчання впливають з наступних положень теоретичної спадщини вченого:

- процес навчання є процесом взаємодії вчителя й учнів;
 - вчитель пробуджує пізнавальну активність учнів, яка пізніше трансформується в пізнавальну самостійність;
 - з метою всебічного розвитку особистості необхідно забезпечувати комплексний вплив на учнів;
 - зміст навчання повинен сприяти розвитку особистості;
 - ефективність розвивального навчання забезпечують продумані і адекватні змісту навчання організаційні форми занять;
 - умовою розвивального навчання є організація пізнавальної і творчої діяльності на лоні природи, уроки мислення в умовах природного довілля пробуджують творчий потенціал дітей;
 - система навчальної діяльності повинна пробуджувати «живу думку», сприяти розвитку творчих здібностей дітей, тобто бути особистісно орієнтованими;
 - гармонійному розвитку особистості повинен сприяти кожен
-

предмет зокрема і взаємодоповнюваний вплив усіх предметів в цілому;

– кожний предмет є засобом розвитку індивідуальних нахилів і здібностей особистості;

– ефективність розвивального навчання залежить від інтелектуального багатства шкільного життя, рівня розвитку духовності вчителя, його ерудиції, культури, методичної системи занять, взаємозв'язку уроків з позакласної діяльності.

В.О. Сухомлинський стверджував: «Лише в тому випадку, коли в школі джерелом б'є багатогранне духовне життя, оволодіння знаннями стає справою бажаною, привабливою, воно не припиняється і після закінчення школи, продовжується в роки праці» [1, 84].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5 т. – Т. 1. – К.: Рад. школа, 1977. – 641 с.
2. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5 т. – Т. 3. – К.: Рад. школа, 1977. – 659 с.
3. Винницький О.Р. Мозок і парапсихологія. – К.: Поліграф-книга, 1996. – 256 с.